

IPEC-Anàlisi

De cara al mar

Estudi etnològic dels ports de Cambrils i Arenys de Mar i el seu paper en la identitat marítima catalana

Enric García

Museu Marítim de Barcelona

En aquesta mateixa revista fa algun temps ressenyàvem un projecte de recerca dissenyat i fet des del Museu Marítim de Barcelona amb el nom de *Pescadors i barques de Cambrils. Estudi etnològic de la pesca i les drassanes tradicionals a Cambrils i els canvis produïts per la construcció del port de refugi*. Es tractava d'un projecte IPEC de recerca-documentació desenvolupat al llarg de l'any 2008.⁽¹⁾

La gènesi

Una de les conseqüències directes d'aquell treball va ser un nou projecte, com si en fos una extensió. La idea consistia a treballar sobre l'eix Cambrils-Arenys de Mar per tal de fer una comparació entre dues poblacions que tenen un port pesquer de característiques i cronologia similars, però en canvi un passat força diferent. Des del punt de vista històric, Arenys és una de les poblacions del Maresme amb una tradició marítima més potent, però on l'activitat pesquera és una part poc rellevant del seu passat. Pesa molt més la memòria de la navegació transatlàntica, de la construcció de grans velers i de l'ensenyament nàutic al famós Estudi dels Pilots, que han conformat un passat sòlid i també una certa visió retrospectiva d'aquest. Per contra, a Cambrils el món de la pesca ho és tot,

■ Entrant el peix a llotja per la subhasta. Arenys de Mar (07/2010). ELISEU CARBONELL

■ Subhasta cantada del peix de les jornades gastronòmiques Calamarenys. Arenys de Mar (10/2010). ELISEU CARBONELL

i la construcció naval ha girat totalment al voltant de la pesca. La participació de Cambrils en el comerç marítim o en altres aventures transoceàniques ha estat gairebé irrelevant, i per tant la seva visió del passat està vinculada gairebé exclusivament al món de la pesca.

A partir de les reflexions generades es va copsar l'interès d'estudiar la identitat marítima catalana a través de dues formulacions diferents, basades en

realitats, passats i reconstruccions ideològiques diferents. Així, la perspectiva comparativa d'ambdues realitats tenia per al nostre projecte una lectura nova (inexistent al projecte anterior) i que feia que el nou projecte fos diferent i més ambiciós. Ara tenia com a objectiu estudiar l'empremta de la construcció —i de la transformació social que comporta— de dos ports, Cambrils (1933-47) i Arenys (1922-61), en la seva identitat marítima. Aquesta proposta de recerca etnològica va ser batejada com *De cara al mar. Estudi etnològic dels ports de Cambrils i Arenys de Mar i el seu paper en la identitat marítima catalana*. Ha estat possible gràcies, un altre cop, a la confiança i al finançament de l'IPEC a través d'un projecte de recerca - anàlisi 2009/10.

La recerca l'ha fet un equip d'investigadors dividit en dos grups, per tal de fer una millor aproximació al territori, tot i que els dos grups han treballat de forma coordinada. En la zona d'Arenys els investigadors han estat Miguel Doñate, Pablo Romero i Eliseu Carbonell. L'àrea de Cambrils ha estat responsabilitat d'en Joan Manel Arca i Emilio Suárez. La coordinació s'ha fet des del Museu Marítim de Barcelona.

La identitat marítima

L'objecte d'estudi és la idea d'identitat marítima i les representacions que les comunitats marineres s'autocons-

■ Processó de la festivitat de la Verge del Carme a Arenys de Mar (07/2010). ELISEU CARBONELL

trueixen, fins i tot com a instrument de promoció turística o com a tret singularitzador envers altres comunitats properes. Cambrils i Arenys ens donen algunes claus per interpretar aquesta idea. En aquest marc bàsic els objectius concrets de la recerca són:

- Aprofundir en l'estudi de la cultura marítima catalana des del camp de l'antropologia social, per comprendre millor la relació dels catalans amb el mar. Es tracta d'un camp molt poc treballat en el nostre país, per la qual cosa es vol fer una contribució interessant.
- Conèixer millor i difondre el patrimoni etnològic marítim, material i immaterial, de les costes de Tarragona i del Maresme, en general, i de Cambrils i d'Arenys de Mar en particular.
- Analitzar el procés, l'abast i les conseqüències de la construcció dels ports sobre aquestes poblacions i en l'autorepresentació d'aquestes com a comunitats marítimes, així com en general en la identitat marítima dels catalans.
- Estudiar la relació que els habitants de Cambrils i Arenys de Mar han establert històricament amb el mar i veure com aquesta ha pogut variar a partir de la construcció dels ports respectivament i tractar de comprendre com s'han establert uns vincles amb el mar que alhora els serveixen per definir i reconèixer la comunitat en ella mateixa i envers els altres.
- Calibrar els efectes que la construcció dels ports de Cambrils i Arenys va tenir sobre les societats respectives des d'un punt de vista econòmic, industrial, urbanístic, i sobre el sector pesquer i el turisme, però també en les formes de vida, la percepció del medi, etc.
- Establir una metodologia de treball útil per a l'anàlisi de la identitat marítima i les seves representacions en altres punts del territori de parla catalana.

El projecte *De cara al mar. Estudi etnològic dels ports de Cambrils i Arenys de Mar i el seu paper en la identitat marítima catalana* s'ha desenvolupat utilitzant metodologies pròpies de l'antropologia social, i també l'anàlisi documental a partir del buidatge bibliogràfic, d'arxius i hemeroteques o documentació fotogràfica, i en menor mesura històries de vida i diferents modalitats d'entrevista.

Arenys: de cara o d'esquena al mar?

L'estudi dut a terme a Arenys de Mar ha tractat d'elaborar una perspectiva tan comprensiva com sigui possible de la relació d'aquesta població amb el mar, i ha aprofundit, per tant, en la història d'aquesta relació al mateix temps que es (re)construïa amb sensibilitat etnogràfica la textura pròpia d'una societat amb un vincle profund amb les activitats marítimes. El punt de partida era la construcció del port de refugi i les transformacions que ha produït en

la vida de la vila en el sentit més ampli, quelcom que analíticament la recerca ha escindit centrant-se d'una banda en l'aspecte material, econòmic i social, i de l'altra en l'afectació sobre l'imaginari i la identitat marítima.

En certa manera el motor de la recerca, el nus a partir del qual s'han elaborat les hipòtesis de treball, és la paradoxa aparent de la construcció d'un port en un moment històric que arrossega una inèrcia d'ignorància del mar fins al punt que li dona l'esquena, malgrat el passat eminentment marítim d'Arenys. Si més no, aquesta és una qüestió que en un determinat moment de la recerca ha esdevingut central, com un obstacle que cal superar per poder continuar. I és que quan s'inicia la construcció del port ja fa molt de temps que han decaïgut les activitats marineres i navals que li han donat l'esplendor fent d'aquesta vila un dels centres més importants de tot el Maresme i fins i tot de la costa catalana en l'anomenada edat d'or de la marina catalana. I la pesca, la protecció i promoció de la qual és un dels arguments oficials per justificar la seva construcció, és gairebé insignificant: altres viles veïnes, i sobretot Mataró, eren de llarg candidates més adients.

En aquell moment la idea de decadència de l'Arenys mariner sembla ja incorporada al cos social, s'ha naturalitzat de tal manera que fins al dia d'avui —i malgrat la puixança de la pesca i, per tant, de l'activitat econòmica d'Arenys que ha propiciat el port— una gran part de la població sembla continuar vivint d'esquena al mar. Què va fer que es construís un port a Arenys en les condicions esmentades? Per què a Arenys? Aquest és el nus que la recerca ha tractat de desfer mirant enrere, cap a l'origen d'Arenys com a simple barri marítim de Sant Martí d'Arenys (actual Arenys

de Munt) passant per l'esplendor del segle XVIII i, a l'actualitat, com a quart port pesquer català en volum de facturació l'any 2010, en una evolució que segurament ni tan sols els seus impulsors preveïen o s'esperaven.

De cara o d'esquena al mar? Una qüestió impossible de respondre de forma unívoca: depèn del moment històric, depèn de l'estrat social, depèn de l'ocupació o del moment vital de les persones, etc. I cal dir que no és possible donar una resposta unívoca perquè en un mateix moment històric la vivència i percepció del mar no és la mateixa per a tothom a Arenys de Mar. Ara bé, una recerca que es marca com un dels objectius la contribució a l'estudi de la identitat marítima catalana, no pot resoldre's escorant-se cap a un relativisme estèril sense sortida.

Potser per això l'encert en l'afirmació contundent del títol: més enllà dels matisos, la història d'Arenys de Mar és la història d'un petit barri marítim que creix mirant de cara i afrontant les adversitats del medi que essencialment li donarà la vida i l'esplendor. El mar és la raó de ser de l'antiga Santa Maria d'Arenys; en positiu (i també en negatiu) ha deixat una empremta inesborrable en el caràcter d'aquesta vila. Així doncs, l'aportació d'aquesta recerca i

l'estudi de cas proposat pel que fa a la identitat marítima catalana va en el sentit de copsar una complexitat que no obstant això no menysté uns orígens i un caràcter essencialment marítim. La paradoxa es resol reconeixent un relativament recent gir d'esquena al mar que no ha significat l'abandó de l'activitat marítima i que en tot cas l'ha abocat injustament a la penombra, generant pel camí una estratificació social i una segregació espacial en la trama urbana de les persones dedicades a la pesca, i uns imaginaris contrastants —que ens ha dut, finalment, a parlar d'identitats marítimes, en plural— associats a aquesta estratificació.

L'aspecte —i espectre— negatiu del mar comença en uns primers segles d'existència marcats pels perills representats sobretot per les incursions de la pirateria nord-africana i turca. L'element més dramàtic són els continus captiveris dels mariners d'Arenys, que donaren origen entre d'altres a la Confraria de Sant Elm, mutualitat sobreviscuda fins a l'actualitat mutant en entitat corporativa de defensa, organització i coordinació de les activitats pesqueres. En la història més immediata trobem un altre exemple contundent d'aquest aspecte-espectre negatiu, l'esmentada segregació de la població i de l'activi-

tat pesquera: d'una banda la reclusió de la població pesquera —formada primer per migrants del sud de Catalunya i del sud d'Espanya i més recentment provinent del nord i l'oest africà— en els petits pisos del polígon de blocs construït els anys seixanta del segle XX al turó del cementiri, és a dir ben lluny de la part baixa de la riera, on té el centre la vida

social arenyenca; de l'altra una activitat pesquera també més enllà i a l'ombra d'aquest centre de vida hegemònic

■ Vista de la platja d'Arenys de Mar a l'inici del segle XX.

MUSEU MARÍTIM DE BARCELONA

■ Façana marítima de Cambrils (08/2010). JOAN MANEL ARCA

que configura simbòlicament l'espai social dominant amb la dita «anar a tocar ratlla», que posa el mar i l'entrada del port com a límit de la passejada tradicional.

Entrelligat amb el que és negatiu apareix òbviament recurrent tota la història de la vila l'aspecte positiu de la relació amb el medi que l'ha batejat: com hem dit li deu l'origen, l'expansió i l'esplendor entre els segles XVI i XVIII amb la construcció naval, el comerç transatlàntic i l'estudi de pilots, però també després al segle XIX, quan malgrat la decadència marítima té lloc un creixement industrial que no hauria estat possible sense el capital acumulat per l'expansió anterior. En l'actualitat, amb la construcció del port, la positivitat del mar es manifesta amb l'embranchida econòmica derivada de les activitats que s'hi desenvolupen, principalment la pesca, que com hem dit creix amb força malgrat la minsa presència que tenia a principis del segle XX.

Significativament són les classes benestants les que propicien el fet de donar l'esquena al mar quan en realitat són les màximes impulsores i beneficiàries del comerç amb Amèrica i els negocis que s'hi associen. Igual passa amb la construcció del port, la consecució del qual té a veure almenys en part amb la influència d'unes classes benestants ben situades en l'entramat del poder polític català i espanyol, conseqüència, un cop més, de la posició adquirida per unes determinades famílies des del segle XVIII. No són elles les que viatgen als vaixells ni les que els construeixen, com tampoc no són les que després construiran el port i hi desenvoluparan activitats, però estan al comandament de les empreses constructores i comerciants, mentre viuen mirant a la riera i no al mar. Més enllà de la «ratlla» hi ha totes aquelles persones que mai podran dir que han viscut d'esquena al mar, és a dir aquelles que des de la base, amb la seva sang i la seva suor, han contribuït més directament a forjar la

complexa i canviant identitat marítima d'Arenys de Mar, una pista significativa del que pot ser la identitat marítima catalana.

Cambrils: patrimoni, símbols i mercat

A Cambrils la identitat marítima és, en gran part, una marca o valor afegit que es basa en el seu patrimoni marítim, material però sobretot immaterial, explicat des de la funcionalitat dels seus elements. La mateixa trama urbana té un sentit i una història que expliquen la seva existència, i la resta del patrimoni forma un tot mai tancat, encara que ho pugui semblar. En la nostra recerca intentem explicar-ho a través de la transformació del port i de la platja, no només del que va succeir sinó també del que està passant ara mateix.

El discurs del patrimoni marítim a Cambrils esdevé emoció pels qui assegurem: «aquest és el meu poble», assumint un conglomerat d'elements que

la gent valora pel que tenen com a fet identitari i que, segons ells mateixos, expliquen la seva forma particular de ser, diferenciada d'uns veïns que, per a l'observador no entrenat, podrien semblar iguals. El paper d'idees com ara la barca i el port, en la construcció d'aquesta identitat, és i ha estat fonamental.

El patrimoni marítim i la imatge recreada del passat marítim no expliquen res aïllats de la resta, però integrats en un sistema de símbols s'insereix en una lògica en què tot queda relacionat. Entre els elements urbans, el port, la platja i els elements aïllats que connecten la gent amb la mar del present i del passat, s'estableix una relació informativa que un dia consolida relacions socials de poder i l'endemà les qüestiona i les posa en situació de risc. Una relació, o un flux d'informacions, que fan modificar la funció, la forma i el sentit de cada una de les bagues del sistema social, entre les quals es distingeix el patrimoni cultural.

En aquest punt és necessari preguntar-se per les relacions entre els subsistemes econòmics, socials, polítics i culturals: tractar de saber quin afecta a qui, com es confonen, tractar d'establir raons i conseqüències observables en la història de Cambrils; la resposta no sembla clara. És evident que l'interès creixent pel patrimoni marítim, com a part d'aquell sistema, revela una societat vigilant, preocupada i ocupada en el respecte al que és seu. I un dels resultats és la presentació d'una certa imatge del Cambrils mariner com una targeta de presentació d'un poble que vol marcar diferències respecte al seu entorn.

Quan parlem de patrimoni cultural estem parlant d'un poder simbòlic que, en ocasions, sembla derivar de la fasciació que produeix per ell mateix, d'un poder simbòlic que ja està incorporat en el cor de les raons dels individus. El

■ Postal turística de Cambrils, l'any 1999.

M. RAURICH/R. PLA

mar i la navegació, i tot el que els envolta, són fantàstics per ells mateixos. El patrimoni cultural de Cambrils, com el de qualsevol altra comunitat, és format per un conjunt d'objectes simbòlics de primer ordre, objectes de sacrificis, de tabús; llocs de reunió de persones i sentiments, epicentres de revolucions i reaccions, que canvien, es transformen i en alguns casos desapareixen. Els casos del port (que substitueix l'antiga platja vertebradora), la Torre (que transmet la idea de continuïtat), o la barca (que cedeix aparentment terreny a l'embarcació esportiva com a part del paisatge), podrien ser paradigmàtics.

Un dels punts de vista més habituals per explicar el patrimoni és situar-lo en circumstàncies més aviat difícils o dramàtiques: el patrimoni a mercè del caprici de destins inexorables. Així, els mercats explicarien també les transformacions patrimonials. El port de Cambrils, símbol de modernitat i d'oportunitats, alhora que involuntari patrimoni cultural, trobaria en el mercat les raons de la seva *utilitas*, de la seva *firmitas* i de la seva *vetustas*. I aquest punt de vista no aniria errat. Una de les qüestions plantejades en aquesta recerca és si la identitat marítima de Cambrils és objecte d'especulació en els mercats de la cultura.

El patrimoni, com a fet social d'un potencial simbòlic enorme, també es pot

entendre com un instrument per modificar la realitat i fins i tot per recrear el passat. Per exemple, el port esportiu, superposat al port pesquer, no seria fruit de sinergies globals que haurien convertit Cambrils en un retall més de l'aldea global, sinó conseqüència d'unes decisions, consensuades més per optimisme que per principis de realitat, que el veurien com un objecte diguem-ne màgic, útil per modificar les circumstàncies i les formes econòmiques que marquen la vida. En altres paraules: gràcies al nostre patrimoni el nostre poble serà el que volem que sigui. És a dir, el patrimoni marítim com una eina per aconseguir que la mar ens doni el que li demanem, i només de refulada, el patrimoni com a projecte identitari.

Cambrils com un tot (el port, el passeig marítim, l'Ajuntament, lesavingudes i eixamples, els xalets, els hotels, les platges, etc.) queda conformat segons un criteri modern de possible funcionalitat. En favor o en contra del mar? S'especialitza o, millor dit, renuncia a la polivalència. El monocultiu del mercat turístic. Cambrils i el seu port, la imatge de cartell publicitari o estampa tridimensional, s'entén a partir d'una única funció: atraure la demanda turística. El patrimoni cultural no és com és perquè vénen turistes, sinó que el patrimoni és com és perquè vinguin turistes. Demanda turística és demanda de lleure, d'experiències que ens ajuden a desconectar de la crua realitat. És un lloc per carregar les piles, per descansar. Cambrils ja no serà més un poble d'agricultors i pescadors, de gent que mira al mar i gent que mira a la muntanya. El treball ha canviat: avui la nostra indústria és la turística. Consensuat aquest projecte, que també funciona com a projecte identitari, només cal aprendre la nova pesquera, és a dir, la dels peixos grans. El turista que ve a Cambrils defineix millor que ningú com són els cambrilencs: si pesquem peixos grans és que nosaltres som peixos encara més grans.

Davant aquesta realitat, cal qüestionar-se què queda del passat. Què queda de la pesca tradicional que explicava l'existència del port i el justificava? És cert, com creuen alguns, que la identitat marinera de Cambrils ha quedat confinada a la postal, a les barques ancorades en rotondes o a escultures metàl·liques que recorden vells oficis mariners? Fins a quin punt el port va transformar Cambrils i fins a quin punt el port esportiu està transformant ara la població? És un procés acabat o no? Han canviat un altre cop les formes de vida que el port va venir a canviar? Això és el que ha tractat de respondre el focus tarragoní de *De cara al mar*.

La identitat marítima a Catalunya

Com era previsible i no necessàriament negatiu, focalitzar sobre dues realitats tan diferents com són les de Cambrils i Arenys, dues costes i dues formes de veure la mar, no podia donar com a resultat una única resposta. De fet, ni tan sols hi ha una resposta única, sinó la constatació que pel que fa a la definició de la identitat no hi ha veritats absolutes i la certificació que una cosa tan petita, en termes relatius, com és la catalana, pot generar una riquesa i varietat de respostes davant el fet marítim. Catalunya s'explica i ha estat explicada, entre altres coses, pel seu passat marítim, principalment a partir de les seves dues grans èpoques de glòria on el poder marítim, militar o comercial, singularitzaven el territori davant d'altres realitats. La primera és l'època medieval principalment entre els segles XIII i XV; la segona és la carrera d'Amèrica dels segles XVIII i XIX. En ambdós moments la comunitat es mostrà davant del món com una força poderosa des de la mar. Ara, a principis del segle XXI, aquella mar de poder i prestigi és per a nosaltres poc més que l'espai on acaba o comença la platja.

L'aproximació etnològica a les comunitats del present no ens parla dels fets si-

nó que ens permet comprendre els processos pels quals ens expliquem aquells fets a nosaltres mateixos. En el cas de la Catalunya marítima, per exemple, podem començar a comprendre com és que un mar que teòricament és el mateix a Roses o als Alfacs resulta ser un territori viscut des d'experiències distants, amb resultats molt diferents i diferenciats, que a més a més és reinterpretada en claus diferents. Així, més enllà dels resultats concrets d'aquesta recerca-anàlisi *De cara al mar* proposa una aposta per l'estudi de la nostra cultura marítima catalana des de l'antropologia social, per tal de comprendre millor la relació dels catalans amb el mar i des d'aquesta comprensió influir en el present.

Probablement a Arenys la mar és una coartada històrica, mentre que a Cambrils ha esdevingut part d'una marca, una etiqueta de promoció turística. I per a un gran nombre de catalans, una part d'un passat gloriós a través del qual esdevenim, segons alguns manuals, un poble marítim. La metodologia de treball de *De cara al mar* proposa els principis per a una revisió, en diversos escalats, de la relació entre la comunitat i el mar, útil per descobrir fins a quin punt distorsionem i manipulem el nostre passat per forjar imatges que ens són més agradoses que d'altres. ■

NOTES

- (1) Una part important d'aquesta recerca va ser publicada en el número 2 (2011) de la revista *Camins. Revista de patrimoni cultural de Cambrils*, en el dossier titulat «Fusta a la mar. Els mestres d'aixa de Cambrils».

■ Festa de l'Ormeig a Cambrils, moment de la subhasta amb membres del grup de teatre La Teca i nens de l'esplai (06/2008). JOAN MANEL ARCA

